

OCENE
RECENSIONI
REVIEWS

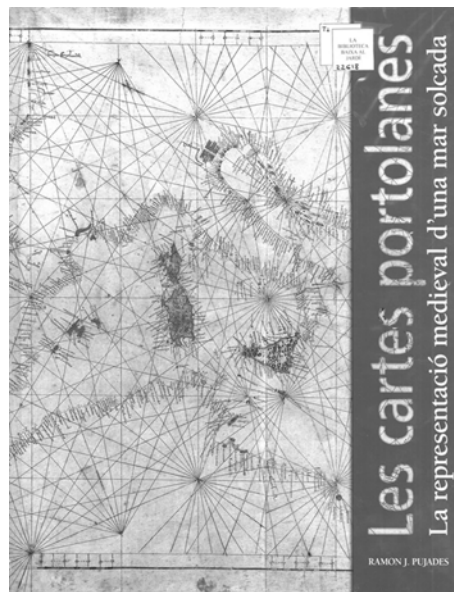
Ramon J. Pujades i Bataller: LES CARTES PORTOLANES. LA REPRESENTACIÓ MEDIEVAL D'UNA MAR SOLCADA. Barcelona, Institut Cartogràfic de Catalunya, 2007, 526 str.

Ramon J. Pujades i Bataller je doktor zgodovinskih ved na Univerzi v Valencii in fakultativni arhivski sodelavec v Arxiu de la Corona d'Aragó (Arhiv aragonske krone) v Barceloni. Njegovo dolgoletno zanimanje je usmerjeno v preučevanje srednjeveške pomorske kartografije, s čimer je eden redkih katalonskih medievistov v današnjem času.

Zadnje njegovo vidnejše delo *Les cartes portolanes* je rezultat sistematičnega zbiranja podatkov o srednjeveški pomorski kartografiji v mediteranskem prostoru. Njenemu razvoju iz preprostih kart, kot so antični itinerrariji, Carta Pisana, T-O karte idr., je pogojevalo obujanje znanstvenih dosežkov vzhodnih kultur. Ti so imeli večji vpliv tako na špansko ozemlje, kjer so se kazali kot posledica arabskih migracij, kot na italijanski pomorski in gospodarski sili Genovo in Benetke, ki sta svoje trgovske poti upravljali preko bizantinskega cesarstva.

Že v uvodu knjige avtor poudarja, da je njegovo zanimanje usmerjeno v zahodnoevropske ateljeje izdelovalcev kart v času od 13. do 15. stoletja, pri čemer opozarja, da je potrebno zahodno Sredozemlje razumeti kot območje krščanskega in latinsko govorečega sveta. Študija prostorsko zajema celotno sredozemsko področje od muslimanske Granade do beneških in genovskih kolonij na vzhodu. Ožje je v knjigi opredeljena časovna razmejitev, ki je pravzaprav natančneje razložena šele v zadnjem, šestem poglavju, v katerem se raziskovalec najprej poglobi v antično, nato pa še krščansko ter islamsko kartografijo. Pri tem izpostavlja nerešeno vprašanje o začetkih pomorske kartografije, ki jo nekateri zgodovinarji postavljajo v klasično dobo, vendar sta po mnenju pisca šele padec fevdalnega sistema in začetek gospodarskega ekspanzionizma neposredno vplivala na novosti v izrisovanju kart.

Prav tako knjiga pusti v bralcu dvom o kraju nastanka prve portulanske karte. V ozadju sta skozi vsa poglavja neposredno predstavljeni območji severnoitalijanskih in katalonsko-aragonskih središč oziroma natančneje: mesta kartografskih mojstrov in slikarjev, ki

so s svojo zapuščino sprožili dolgotrajen spor med evropskimi strokovnjaki. V nekaj njihovih teorij in dvomov se je avtor knjige podrobneje poglobil in jih kritično pretresel, vendar ta na koncu ostaja neopredeljen. Bralcu ponuja le delen argument, ki temelji na vzajemnem sodelovanju beneških oz. genovskih in majorških mojstrov kart, le-ti so si znanje delili bodisi zaradi preseljevanja ali popotovanja iz ene dežele v drugo bodisi zaradi izobraževanj, ki so jih bili deležni skozi dolgo dobo vajeništva. Nov gospodarsko-družbeni kontekst se je pričel razvijati s trgovinsko dejavnostjo, kar je zahtevalo nove administrativne ukrepe. To je v ospredje postavilo notarske službe, ki so med drugim vodile premoženjsko stanje prebivalcev, s čimer so avtorju ponudile primarne podatke o lastnikih kart in njihovi uporabnosti. Družbena dinamika, opisana v prvih dveh poglavjih *Les cartes portolanes*, je ključno vplivala na razvoj nove kartografije, ki se ji Pujades posveti z gospodarsko, zgodovinsko, socialno in terminološko študijo. Njen prvotni pomen, povezan z religiozno vsebino, je izgubil svojo vrednost v začetku renesančne dobe. Slikovne razlage svetopisemskih zgodb so nadomestili realnejši obrisi Sredozemlja, opremljeni z ustreznimi kartografskimi elementi in topografijo.

Z novo podobo so portulanske karte postale potreba in hkrati izraz družbenega ugleda. V tretjem poglavju je avtor uporabil manjšo kvantitativno raziskavo, v kateri je lastnike in dediče stodvajsetih kart razvrstil v tri skupine, jih preštel in nato opisal, s kakšnim namenom so jih uporabljali. V prvo skupino je uvrstil lastnike kart s poklici, povezanimi z morjem, kot so pomorščaki in trgovci, ki so imeli v lasti skoraj polovico vseh kart. Ladjedelci, ladijski tesarji in ribiči so bili imetniki četrte prešteti kart in tvorijo drugo skupino lastnikov, preostanek pa si lastijo poklici na kopnem in visoko plemstvo. Prav tako je bila cena kart povezana s premoženjskim in družbenim stanjem posameznika. Višji stan si je lahko privoščil večje in slikovno bogatejše, medtem ko je večina ostalih uporabnikov uporabljala preprostejše zemljevide. Njihova uporaba je bila odvisna od poklica, služila je lahko kot plovni, trgovski, izobraževalni ali katastrski pripomoček ter celo kot dekorativni element.

Četrto poglavje je namenjeno razlagi izdelovanja portulanskih kart in atlasov. Glavni vir podatkov, na katere se Pujades opira, je delo Martína Cortésa de Albarcarja, prvega avtorja besedila o izdelavi portulanskih kart iz 16. stoletja, pri čemer Pujades ne ostane brez kritičnih pomislekov. Svoja opažanja podkrepi z analizo izvornih del, arhivskim gradivom in literaturo mnogih avtorjev. V podpoglavjih se natančno posveti vsaki od dvanajstih faz izdelovanja kart, kjer najprej ponudi opis izdelave novoveškega kartografa Cortésa in nato svoje mnenje, ki ga je poglobil s svojimi opazovanji kart ter strokovno literaturo.

Tako dobi bralec natančnejšo sliko, kaj je portulanska karta in kako je sestavljena, čeprav ga z njeno definicijo avtor seznanil že v uvodnem delu. Portulanska karta zajema evropski ali mediteranski prostor, vključno s Črnim morjem in obalami severne Afrike. Najvidnejša razlika med ostalimi zemljevidi in portulanskimi karti je

kompasna mreža z mrežami vetrov – sestavljajo jo tribarvne črte, ki nakazujejo smeri vetrov – in neoznačena celinska ozemlja z izjemo pomembnejših rek in gorovij. Nasprotno s kontinentalno praznino je topografija obalnih mest zelo bogata. Pomembnejše postojanke in pristanišča so označena z rdečo barvo, medtem ko so določeni otoki, odvisno od njihove strateške ali kulturne pomembnosti, označeni z modro, rdečo ali zlato barvo. Med seboj so se razlikovale predvsem po bogatih poslikavah, vinjetah mest in razkošnosti barv.

Izdelovalci so za risanje kart izdelali posebne šablone iz tkanine ali papirja, pomočenega v laneno olje, skozi katere so nato vbadali luknjice v pergament in nato po njihovi obliki izrisali obris območja. Sredozemske pomorske karte so sestavljene iz več delov posameznih ozemelj, ki pa si niso bili v enakem sorazmerju. Merilo na kartah pogosto ni ustrezalo niti dejanskim razdaljam v naravi niti izrisanim območjem. Poleg tega je na velikost ozemelj vplivala topografija, za katero na manjših izrisih ni bilo dovolj prostora, zato so te risarji preprosto povečali.

V predzadnjem, petem poglavju, so predstavljeni izdelovalci kart, ki so bili obenem kartografi in umetniki oziroma obrtniki. Avtor tu preseneti s številčnostjo podatkov – v obliki tabele so izpisani vsi znani izdelovalci med 13. in 15. stoletjem – z življenjepisi pomembnejših ustvarjalcev ter cenami kart posameznega ateljeja.

Nenatančni zemljevidi niso bili uporabni za pomorščake, ki so potrebovali natančne izrise in merila, po katerih so se lahko orientirali. Za pomorska potovanja so bili zato primernejši portulani, to so knjige z navodili za najkrajše in varnejše poti, ki so jih spremljali opisi in slike pristanišč ter merilni instrumenti, kot sta kompas in sekstant. Avtor je izrecno poudaril, da je zmotno uporabljati termina portulanska karta in portulan kot sinonimni besedi. Prav zaradi oblike in njune namembnosti so že izdelovalcem kart bolj prišli prav izrisi in pisni opisi obal, na podlagi katerih so potem izboljševali svoje izdelke. Prav tako so pisni portulani piscu ponujali bistveno več podatkov o socialni in navtični zgodovini kot risane karte.

Poleg kart in portulanov so v knjigi opisani še portulanski atlasi, ki predstavljajo zbirko portulanskih kart določenih geografskih območij Evrope. Teh je bilo narejenih manj, zaradi njihove nepraktičnosti pa jih je več ohranjenih. Izdelani so bili v knjižni obliki in pogosto v velikem formatu, zato so jih hranili v zasebnih knjižnicah, kar je podaljšalo njihovo ohranjenost in "življenjsko dobo".

Les cartes portolanes je zagotovo avtorjevo do sedaj največje delo. Knjiga je nastala na osnovi doktorske disertacije. Kot arhivskemu delavcu Arxiu de la Corona d'Aragó v Barceloni mu je na voljo veliko dokumentacijskih virov, iz katerih je črpal podatke, kar je mogoče zaslediti tudi v knjigi, saj vsebuje veliko izvornih citatov iz listin in književnih del. Knjiga združuje katalonski zapis in angleški prevod, s čimer je dostopna širši publiki. Besedilo je zapisano razumljivo, zaradi česar je primerna tako za strokovne kot za laične bralce, čeprav bi utegnili biti neprevedeni citati izvornih zapisov za bralca, ki ne razume romanskih jezikov, moteči. Dobrodošli bi

bili prevodi v drobnem tisku, kot jih avtor uporablja ob razlagi določenih besed kartografske terminologije.

Prva izdaja je nastala v knjižni obliki s pridano DVD-zgoščenko, kjer je možno v povečanem formatu opazovati karte in preko njih slediti besedilu v knjigi. Poleg tega je na petdesetih straneh zbrana topografija preučениh kart. Opisana je v tabelah glede na območja in avtorje kart v različnih zgodovinskih obdobjih. Pri tem je potrebno poudariti, da je takšno delo zagotovo zahtevalo veliko paleografskega in filološkega znanja, saj je precej omenjenih navtičnih kart slabo ohranjenih in s tem tudi težje berljivih.

Slikovno gradivo, ki spremlja katalonsko besedilo, je zbrano in urejeno glede na tematiko, v katerem je predstavljeno. Zgoščenka in knjiga zajemata 330 slik kart in atlasov ter drugih posameznih slik vinjet, kompasnih rož, merilnih skal in napisov avtorjev v latinskem oziroma ljudskem jeziku. Pri izdelavi te monografije je sodelovalo več institucij, med katerimi so pomembnejši Institut Cartogràfic de Catalunya, Institut d'Estudis Catalans, Institut Europeu de la Mediterrània ter številni španski in italijanski muzeji, arhivi ter knjižnice, ki so prispevale slikovno ter dokumentacijsko gradivo.

Knjigo so strokovni recenzenti upravičeno označili za prvovrsten znanstven izdelek, saj zajema najnovejša dognanja o zgodovini kartografije. Ramonu Pujadesu je uspelo povzeti dosedanja vedenja, jih prevetriti z novimi dognanji in jim dodati širši pomen. S tem delom se je postavil ob bok velikih imen te pomožne vede, kot so A. E. Nordenskiöld, R. A. Laguarda Trias, T. Campbel, J. B. Harley idr., ter prispeval svoj košček v mozaiku strokovne literature o pomorski kartografiji.

Ines Beguš

Simonetta Marin (a cura di): IL CULTO DEI SANTI E LE FESTE POPOLARI NELLA TERRAFERMA VENETA. L'INCHIESTA DEL SENATO VENEZIANO 1772–1773. Costabissara, Angelo Colla Editore, 2007, pp. 731

Si tratta di un testo interessantissimo per chiunque voglia addentrarsi appunto nella sconfinata e multiforme realtà della storia della religiosità popolare e dei riti festivi ad essa collegati.

In tale ambito si spinse invero anche la Serenissima, quando, esattamente il 17 settembre del 1772, attraverso il proprio Senato, avviò una grande inchiesta sulle feste popolari a Venezia e nel Dominio di Terraferma, dalla Lombardia al Friuli. L'incarico venne affidato ad alcune magistrature della città lagunare (Giustizia Vecchia e Provveditori alla Giustizia Vecchia) ed ai Rettori dello Stato di Terraferma: in meno di un anno si esplicitò nella raccolta di una considerevole mole di

informazioni provenienti da tutte le parrocchie della Repubblica.

I risultati dell'indagine (fatta eccezione per quelli concernenti la stessa città di Venezia) si conservano in cinque volumi presso la Biblioteca Nazionale Marciana e va attribuito al paziente e zelante lavoro di Simonetta Marin, curatrice dell'opera, il merito di averli trascritti per la successiva pubblicazione.

Nei primi quattro volumi sono dunque raccolte le missive dei Rettori al Senato e le lettere originali dei parroci che relazionano sulle feste dei rispettivi paesi. Il quinto volume riassume, invece, i dati delle lettere originali medesime, organizzandoli in tabelle sinottiche.

In realtà, per penetrare nel profondo delle ragioni e del clima culturale sotteso all'inchiesta, risulta imprescindibile soffermarsi sul saggio introduttivo del libro, predisposto da Claudio Povolo, il quale, senza rinunciare a coinvolgere emotivamente il lettore (toccando tematiche accattivanti come quelle, ad esempio, del lavoro e della preghiera, del culto dei santi e dei miracoli, della grazia e dell'onore), dà corpo ad un'analisi articolata quanto affascinante, esposta con grande linearità.

Per il professore vicentino, il Senato veneziano interpretava in modo decisamente negativo il fenomeno delle festività religiose popolari e la sua "dilatazione", attribuendogli effetti deleteri specie sul piano economico. Ma, contemporaneamente, agiva anche, nella "cultura dominante" dell'epoca, la progressiva affermazione appunto di "codici culturali" che palesavano un oramai notevole distacco rispetto proprio a manifestazioni di cultura appartenenti ai ceti subordinati. Inoltre, sempre secondo Povolo, non va sottovalutata l'attenzione che le autorità veneziane dimostravano nei confronti di un certo "notabilato locale che si identificava maggiormente in quelle pratiche devozionali che avevano come riferimento la chiesa parrocchiale" (Marin, 2007, XXXIII).

Lo studioso, quindi, sembra connotare il clima culturale e politico entro cui si inserì l'indagine del 1772-1773, come un clima sostanzialmente ostile al mondo consuetudinario delle campagne, ai suoi riti, ai suoi simboli, fino a spingersi a sostenere, sulla base pure delle considerazioni critiche dei parroci nei confronti delle

festività religiose popolari, che si andasse oramai affermando un'inclinazione più sensibile alla dimensione "privata ed individuale" sia della vita religiosa, appunto, sia della sfera familiare. Tutto ciò in concomitanza con un fenomeno che collimerebbe perfettamente con il radicamento di tale dimensione, "l'affermarsi, cioè, di una giustizia penale provvista di uno spiccato timbro punitivo, non più volta a ristabilire la 'pace', quanto piuttosto ad imporre un nuovo concetto di 'ordine sociale'" (Marin, 2007, LIV). Nelle comunità rurali, dunque, soprattutto ceti di possidenti e di commercianti (il "nocciolo duro" del notabilato locale cui già si accennava) non sarebbero stati più così disposti ad accettare di buon grado la tradizionale cultura comunitaria incentrata sulle pattuizioni e i compromessi.

In questa dettagliata e lucida disamina si intrecciano, quindi, sia le premesse, sia le fasi dello svolgimento dell'inchiesta, che consentono però di arrivare a schiudere anche alcuni scenari successivi. Se infatti tra il 1772 ed il 1779 si raggiunse l'obiettivo, apparentemente più agevole, dell'abolizione delle feste di "semplice devozione popolare," nel 1787, in seguito alla necessaria approvazione della Santa Sede, pure nella Repubblica veneta si pervenne alla tanto sospirata riduzione delle feste di precetto ed alla loro concomitante regolamentazione.

Che effetti produssero i prodromi di quella riforma ed in che misura il "mondo consuetudinario", specie delle campagne, riuscì a limitarli o addirittura ad annullarli attraverso la propria "flessibilità di fondo", è quanto appunto la lettura dei risultati dell'indagine del 1772–1773, riproposti in quest'opera, può aiutarci a comprendere, dando nel contempo l'opportunità di "assaporare", magari anche solo per pura curiosità, il materiale documentario, come sembra invitare a fare, ad esempio, il deferente incipit della lettera che il 22 marzo 1772 Marco Aurelio Soranzo, podestà e vice capitano di Vicenza, inviava al Senato della Repubblica: "In dipendenza alle ducali ossequiate di Vostra Serenità 17 settembre ultimo scaduto, mi è finalmente, supplendo all'ispezioni prese, sortito di raccogliere da parrochi tutti delle ville, comuni e luoghi di questo distretto le fedeli dimostrative li giorni festivi che osservati vengono rispettivamente oltre quelli di ecclesiastico precetto [...]" (Marin, 2007, 357).

Infine, una notazione della curatrice dell'opera, Simonetta Marin, sembra poter fungere da sprone per ulteriori approfondimenti, anche in questo specifico ambito di ricerca, sulla via della conoscenza e della comprensione del patrimonio storico-culturale condiviso tra le due sponde dell'Alto Adriatico: "Nei consulti e nelle deliberazioni successive alla data dell'inchiesta, l'Istria compare insieme al Dominio di Terraferma ogni qualvolta sono analizzate le misure da prendersi per abolire le feste popolari di devozione. E' lecito desumere che l'indagine sulle feste religiose fosse stata intrapresa anche nella provincia dell'Istria. Nei documenti conservati alla Biblioteca Marciana l'esito dell'inchiesta istriana purtroppo non è pervenuto" (Marin, 2007, LXXXI).

Luca Rossetto

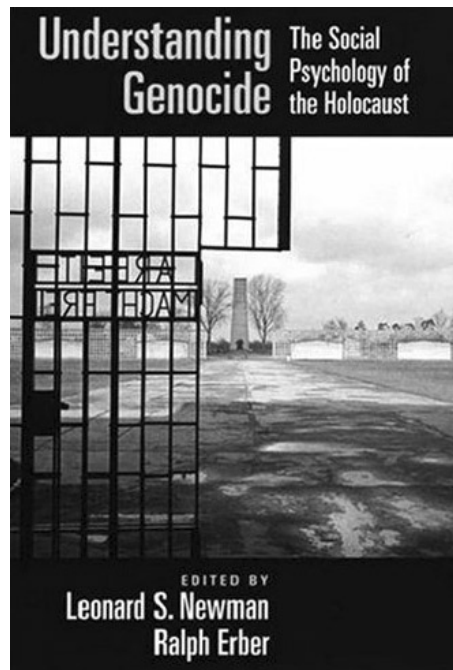

Leonard S. Newman, Ralph Erber (ur.): UNDERSTANDING GENOCIDE. THE SOCIAL PSYCHOLOGY OF THE HOLOCAUST. New York, Oxford University Press, 2007, 360 str.

Holokavst oziroma "shoa" je dandanes nadvse odmevna in izdatno raziskovana tematika. Poleg umetniških del, pri katerih je potrebno v prvi vrsti izpostaviti pisatelje, ki so doživeli izkušnjo koncentracijskih taborišč, med drugim madžarskega nobelovca Imreja Kertesza, prav tako pa Prima Levija ter nenazadnje Borisa Pahorja, kot tudi dokumentarni film "Shoah" in njegovo v knjižni obliki objavljeno verzijo Clauda Lanzmanna, so različne znanstvene discipline, predvsem humanistične in družboslovne, o tem uspele ustvariti skoraj nepregledno bibliografijo. Izmed tovrstnih del je pravzaprav težko izbrati tista, ki prinašajo zares nove in izvirne pristope za raziskovanje in razumevanje tega sicer težko razumljivega pojava. Med boljše vsekakor spada pričujoči zbornik prispevkov različnih avtorjev o "socialni psihologiji holokavsta", ki je prvič izšel leta 2002.

V prvem desetletju po koncu druge svetovne vojne so se poizkusi razumevanja storilcev holokavsta osredotočali na vprašanja psihološkega ustroja posameznikov in na domnevno specifično nemško "zločinskost". Nürnberški procesi so omogočili boljše poznavanje tako vloge najpomembnejših nacističnih voditeljev kot vodilnih funkcionarjev, na primer voditeljev "Einsatzgruppen", zdravnikov, odgovornih za evtanazijo, inkriminiranih generalov, državnih sekretarjev in ministrov, ki so preživeli vojno ter bili zajeti. Adornove raziskave in raziskave drugih so se osredinjale na skupek individualnih potez, ki naj bi sestavljale "avtoritarno osebnost", zaradi katere naj bi bila nemška družba predisponirana za naklonjenost do nacizma in pripravljena na množične poboje v njegovem imenu. Ostali avtorji pa so zasledovali usodni učinek pruskonemških tradicij militarizma, avtokratstva in antisemitizma.

V zgodnjih šestdesetih letih 20. stoletja se je preučevanje obrnilo od psiholoških analiz posameznikov in posebnosti nemške zgodovine na socialno psihološko analizo vedenja določenih skupin. Spodbudo za to spremembo v

paradigmi so prinesli trije pomembni dogodki. Najprej je leta 1961 Raul Hilberg objavil svojo monumentalno študijo "The Destruction of the European Jews," ki je prikazala nacistično "končno rešitev" kot administrativni in birokratski proces. Hilberg je namreč trdil, da storilci niso imeli drugačnega moralnega ustroja kot ostalo prebivalstvo, saj so predstavljali prerez tedanje nemške družbe, medtem ko po njegovem mašinerija uničenja ni bila nič drugačna od celotne družbene organizacije. Nato je leta 1963 Hannah Arendt objavila kultno delo "Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil." Pod vplivom Hilbergove knjige in Eichmanove obrambne strategije ga je Arendtova prikazala kot neideološkega malega birokrata, ki je prizadevno izvajal režimsko politiko, ne da bi se v celoti sploh zavedal kriminalnosti te politike. Večina sodobnih zgodovinarjev se strinja, da je Eichmannovo zavajajočo samoreprezentacijo Arendtova sprejela nekritično in da je dejansko bil nacistični aktivist, katerega dejanja so bila motivirana z njegovo ideološko identifikacijo z režimom ter nenasitno ambicioznostjo. Kljub vsemu pa dejstvo, da Eichmann ni bil banalni birokrat, za kakršnega se je predstavljal, ne ukinja resnice, da je bilo mnogo izvajalcev holokavsta v resnici "morilcev za pisalno mizo." Arendtova je dojela, da zmožnost državnega organiziranja množičnih pobojev veliko dolguje akomodaciji ter uslužnosti in prizadevnosti nižjih javnih uradnikov. Tretjič, skorajda istočasno s publikacijama Hilberga in Arendtove je Stanley Milgram izvajal odmevne eksperimente "pokornosti avtoriteti" in obenem diseminiral svoje zaključke. Pri njegovih raziskavah sta posebej pomembna dva vidika: glede na stalne trditve storilcev množičnih pobojev, ki so se zaradi svojih dejanj znašli v sodnem postopku, da so bili prisiljeni ubogati ukaze, je temeljnega pomena premik raziskovalnega fokusa z izsiljene ubogljivosti k neprisilni, situacijsko povzročeni ustrežljivosti avtoriteti; poleg tega pa so bili subjekti njegovih raziskav izbrani naključno in niso bili Nemci, kar je njegovim zaključkom podelilo obči pomen.

V sedemdesetih in osemdesetih letih 20. stoletja se je začel "veliki val" raziskovanja zgodovine holokavsta. Večina teh del, ki so bila posvečena preučevanju storilcev kot nasprotje in komplementarno dopolnilo preučevanju žrtev in pasivnih "opazovalcev", se je osredotočila na procese odločanja in načrtovanja ter na strukture in delovanje nacističnega režima oziroma njegovih institucij in poklicnih skupin, od katerih je največjo vlogo igrala zloglasna SS. Čeprav ni prišlo do resnejših dvomov o pomenu antisemitizma za Hitlerjevo psiho, je zgolj to dejstvo samo po sebi postajalo vse bolj nezadostno za razlago dejstva, da mu je k izvajanju genocida uspelo pritegniti tako veliko število ljudi. Fokus raziskav se je zato premaknil od Hitlerja na vrhu in dejanskih morilcev na dnu oblastne piramide k institucijam, političnim procesom in birokratskemu osebju v vmesnem polju. Diskusije o motivaciji za genocid so se pričele oddaljevati od problematike antisemitizma k drugim odločilnim dejavnikom: kalkulacijam v boju za oblast, ambicioznosti in karierizmu, segmentaciji in rutiniranju sodelovanja, kar je preprečilo zavest o individualni odgovornosti, ter

širšemu ideološkemu okvirju rasizma in evgenike, ki je poleg Judov bil usmerjen še na množico drugih žrtev.

Do devetdesetih let 20. stoletja je preučevanje holokavsta, tega v preteklosti zanemarjanega, a centralnega dogodka celotnega stoletja, zadobilo takšne razsežnosti, da so ga nekateri avtorji označili za "shoa biznis" in "industrijo holokavsta". V tem času je obenem prišlo do pospešenega razvoja v zgodovinopisju, ki je precej prispeval k razumevanju storilcev množičnih pobojev. V prvi vrsti se je vzpostavilo obnovljeno zanimanje za temeljno vlogo nacističnih ideologov kot prenašalcev in legitimizatorjev antisemitske politike ter fanatično antisemitskih pripadnikov SS, ki so zasedali ključne položaje in bili bistvenega pomena za izvedbo pobojev. Drugi zgodovinopisni trend tistega časa pa se je osredotočal na preučevanje oseb, ki so dejansko zagrešile poboje, pri čemer so se raziskave v veliki meri ukvarjale s "case studies" oziroma študijami primerov. Na ta način je bilo mogoče preučiti tudi številna dodatna vprašanja: Ali so voljni in po nepotrebnem kruti morilci sestavljali odločilno manjšino ali prepričljivo večino? Ali so tisti, ki so se poizkušali izogniti sodelovanju pri pobijanju, tvorili nepomembno manjšino ali pa je ta kategorija zajemala med 10% in 20% vseh storilcev? Ali so bili morilci motivirani zgolj s specifičnim nemškim "izločevalnim" antisemitizmom, ki jim je bil skozi stoletja posredovan prek kulture, ali pa so institucionalni, organizacijski in situacijski dejavniki nepogrešljivi za razlago vedenja "pokornosti uradni avtoriteti"? Ali je večina morilcev k svojemu početju pristopila že kulturno "programirana" za ubijanje Judov (in za uživanje ob tem) ali pa sta okolje "vojne za raso" in rasističnega imperializma na eni strani ter sama naloga pobijanja na drugi skozi čas bistveno spremenila njihove osebnosti?

V obravnavanem zborniku s 14 prispevki sodeluje 23 uglednih socialnih psihologov iz ZDA, Kanade in Nemčije, ki na osnovi principov svojega raziskovanja poizkušajo osvetliti ravnanje krivcev za genocid. Primarni fokus je sicer na holokavstu oziroma množičnem pobijanju Judov v tridesetih in štiridesetih letih 20. stoletja, dosežena spoznanja in zaključki pa imajo vendarle velik pomen tudi za druge primere množičnih pobojev. Nekateri avtorji analizirajo kontinuirano in dinamično interakcijo med kognicijo in stališči na eni ter vsakokratno situacijo na drugi strani. Odločno zavračajo idejo, da bi bil kateri od teh elementov "negibni gibalec" človeškega vedenja, torej tisti dejavnik, ki bi posameznika prisiljeval v določene vedenjske vzorce, sam pa se pri tem ne bi spreminjal. Nepotrebna krutost je razumljena ne samo kot odraz začetnega odnosa (sovraštva in zaničevanja do žrtve), ampak tudi kot posledica stopnjevanega procesa škodovanja in razvrednotenja žrtve, v katerem se storilci predručajijo pod vplivom svojega početja. Prek koncepta "pluralistične ignorance" omenjeni avtorji trdijo, da o stališčih in odnosu posameznika znotraj določene skupine ne moremo neposredno sklepati na osnovi kolektivnega vedenja in konformnosti do obstoječe skupne norme.

Med drugim so obravnavane tudi oblike, s katerimi na ustvarjanje pogojev za nasilne obračune med različnimi skupinami vplivajo krize in težke življenjske razmere, razlogi, zaradi katerih so nekatere skupine izbrane za "žrtveno jagnje", vprašanje, kako so lahko določene kulturne vrednote in verjetja olajšala ter pospešila iniciacijo genocida, vloge konformizma in podrejenosti avtoriteti pri oblikovanju vedenja, dejstvo, da udeležba v nasilnem vedenju pripomore k ponovnemu agresivnemu ravnanju, dokazi za osebnost, ki je "nagnjena k genocidu", ter načini, na katere storilci varajo sami sebe glede pomena in obsega svojih dejanj. Nenazadnje je raziskana močna tendenca razlaganja socialne psihologije kot deterministične, kar naj bi imelo za posledico relativizacijo krivde posameznikov.

Glavne obravnavane teme bi tako lahko strnili v skupino med seboj povezanih vprašanj, ki zaenkrat še ostajajo brez zadovoljivih celostnih odgovorov: Kdaj in zakaj različne skupine obsodijo druga drugo na iztrebljenje? Kako navidez "normalni" ljudje postanejo sodelavci pri genocidu? Zakaj so nekateri posamezniki pripravljeni pomagati članom žrtvovanih skupin, medtem ko drugi samo pasivno opazujejo njihovo žrtvovanje? Kako se krivci in pasivni opazovalci zločinov kasneje sprijaznijo z izbirami, ki so jih izbrali?

Med glavnimi šibkimi točkami zbornika bi sicer lahko omenili dejstvo, da prispevki večinoma predstavijo zgolj izsledke ameriške "veje" socialne psihologije, manj pa so prisotna spoznanja drugih raziskovalcev. Knjiga prav tako ne postavi "velike teorije", ki bi pojasnila celoto nasilja med posameznimi skupinami, ampak ima za namen predstaviti nove načine in poizkuse razumevanja grozot genocida. Ker pa pri tem ne gre zgolj za omejen pojav v preteklosti, je bil eden glavnih razlogov za nastanek dela tudi želja po zagotovitvi ustreznega znanja za predvidevanje in preprečevanje podobnih tragičnih epizod v prihodnosti.

Klemen Pust

Luisa Passerini: USTNA ZGODOVINA, SPOL IN UTOPIJA. IZBRANI SPISI. Ljubljana, Studia humanitatis, 2009, 342 str.

V Evropi se je ustna zgodovina po drugi svetovni vojni najprej in najbolj razvila v Veliki Britaniji in Italiji. Ustni zgodovinarji iz slednje so znani predvsem po teoretski obdelavi in razvijanju novih metodoloških pristopov, ki so bili usmerjeni v preseganje pozitivističnega pogleda na zgodovinopisje, predvsem skozi študij subjektivnosti, mehanizmov spomina, pripovedi in jezikoslovnih pogledov. Podobno kot v ZDA se je zavedanje o ustnih virih najprej razvilo izven univerzitetnega okolja, na njegovih obrobjih, velikokrat v nasprotju z akademsko in politično uveljavljenimi

zgodovinarji. V italijanskem zgodovino-
pisju je prevladovala vera (ki v večini
slovenskega zgodovino-
pisja prevladuje
še danes), da so arhivski, pisni, insti-
tucionalni viri bolj zanesljivi in zazna-
movani z večjo stopnjo "objektivnosti" v
nasprotju z ustnimi viri, podrejenimi
muhavosti spomina in subjektivnosti. Ta
pristop je priznal ustnim virom v naj-
boljšem primeru funkcijo "podrejenosti"
in "pomožnosti". V slovenskem javnem
in (pol)strokovnem diskurzu pa lahko
spremljamo tudi (politično) manipuli-
ranje z ustnimi viri brez metodoloških in
teoretskih poglobitev, predvsem v žanru
dokumentarnega filma. Ustni viri so
(bili) torej obravnavani kot "pričevanje",
uporabljeni kot obsodba in le v primeru,
ko lahko potrdijo (so potrdili) neko vna-
prej določeno paradigmo.

V italijanskem prostoru sta Ales-
sandro Portelli in Luisa Passerini vsak iz
svoje smeri pokazala, da imajo ustni viri "drugo" formo zanesljivosti, ki leži prav v
njihovi subjektivnosti. Portelli je, vključujoč napake, imaginacije in želje, demon-
striral, da ustni viri ne odražajo samo "zgodovine tistega, kar se je zgodilo," ampak tudi
in predvsem zgodovino tega, kar je to akterjem *pomenilo* in kar *pomeni* danes. Izbor
spisov Luise Passerini v slovenskem prevodu izpostavlja nekatere teme, ki so bile
ključne za njeno raziskovalno delo od konca sedemdesetih let prejšnjega stoletja do
danes in ni vezan izključno samo na ukvarjanje z metodologijo ustne zgodovine.

Izbor začenja razprava (Fašizem in simbolni red v vsakdanjem življenju), ki se je
je avtorica lotila v drugi polovici sedemdesetih let, ko jo je leta 1976 Giovanni Levi
povabil k sodelovanju pri pripravi razstave in kataloga *"Torino med dvema voj-
nama"*. Pri tem se je prvič soočila z uporabo ustnih virov in zgodbami delavcev, ki so
v tridesetih letih migrirali v Torino, predvsem iz Veneta, ter njihovimi spomini na
fašizem. To je bil začetek njenega raziskovanja za knjigo *Torino operaria e fascismo*,
v kateri je politični odnos do delavskega razreda nadgradila z dimenzijo delavske
kulture in načina življenja, in sicer s ciljem raziskati pomembnost kulturnega vidika
odnosa med fašizmom in delavskim razredom. Vsakdanje življenje je bilo družbeni
okvir virov, s katerimi je avtorica razpolagala, bodisi ustnih bodisi policijskih do-
kumentov o nespecifičnih žalitvah fašizma, kot so grafiti, zmerljivke, porog in vici.

Zanimivo je, da kritiki uporabe ustne zgodovine v zgodovinopisju velikokrat utemeljujejo, da se s pomočjo ustnih virov ne da pisati "objektivne" zgodovine. Vendar večina ustnih zgodovinarjev v svojih študijah uporablja ustne vire skoraj vedno v kombinaciji z ostalimi viri. Torej je kritika "ideološke" narave bolj odpor do ustnega kot pa utemeljen argument.

Znotraj njenih študij so bile ženske vedno deležne posebne pozornosti, vendar ne izolirano, ampak vedno v odnosu do moških in v odnosih med samimi ženskami. V prvi fazi pa sta bili dve njeni raziskavi posvečeni samo ženskam: o ženskem gibanju v Emiliji Romaniji ter ženski identiteti in političnem nasilju, kjer je v specifičnih razmerah (zapori) zbirala ustne zgodovine žensk, ki so v sedemdesetih letih sodelovale v terorističnih organizacijah, kot Brigade Rosse in Prima Linea (2. in 3. poglavje: Ranjeni spomini. Imaginarij in ideologija v neki nedavni zgodbi, Je kategorija družbenega spola sploh še lahko uporabna za ustno zgodovino?). Po veliki raziskavi o spominih na čas fašizma se je usmerila na spomine študentskih gibanj iz leta 1968. V angleščini je leta 1987 skupaj z Ronaldom Fraserjem uredila zbornik "*1968. A student generation in revolt*", leto kasneje pa še *Autoritratto di gruppo*, čustveni dialog med viri in zgodovinarjem. V knjigi so zbrane ustne zgodovine študentskega gibanja leta 1968 skupaj z zgodovino njene raziskave in analizo intervjujev kot tudi njena avtobiografija in psihoanaliza. Po Portellijevem mnenju je Luisa Passerini v tem delu napravila originalno sintezo avtobiografije in historiografije, psihoanalize, socialne zgodovine in literature.

Zdi se, da zadnje poglavje v pričujočem izboru (4. poglavje: Prevlada intersubjektivnosti) povzema in hkrati zgoščuje različne tematike in smeri njenega raziskovanja znotraj koncepta subjektivnosti in intersubjektivnosti. Koncept je rezultat preučevanja subjekta v zgodovinski perspektivi, ki se mu je posvečala v zadnjem obdobju. Njena shema predvideva tri pomenska območja subjektivnosti, ki smo jih zgodovinarji poklicani razpoznavati in preučevati. Kdo so subjekti zgodovine in kako pojasniti njihovo sposobnost odločanja? Mogoče se zdi to vprašanje italijanske zgodovinarke rahlo naivno, vendar je po mojem mnenju ključno za vsako raziskavo znotraj zgodovinopisnega polja. V to območje se umešča tudi *način*, kako ljudje (ali kolektivi, družbe) postanejo subjekti zgodovine. Drugi pomen subjektivnosti se naša na njen značaj podedovane in nenehno prenavljajoče se *imovine* (ital. patrimonio), na polje, ki ga je poimenovala "nakopičena subjektivnost" (Passerini, 2009, 217) in ki izvira iz kolektivnih reprezentacij Emilia Durkheima, mentalitet Annales in kolektivnega spomina Mauricea Halbwachsa. Tretje pomensko območje zadeva subjektivnost zgodovinarjev in intersubjektivnost in se povezuje s konceptom *ego-historie*, katerega začetnik je bil konec osemdesetih v Franciji Pierre Nora. Ta termin Luisa Passerini razume kot plod drže, s katero zgodovinarji reflektirajo povezave med *imovino*, ki konstituira zgodovinopisje kot disciplino, in lastnimi (torej zgodovinarjevimi) izbirami v zgodovinskem okviru.

V tem smislu ne gre spregledati uporabe prve osebe v tekstih, kar nakazuje na prevzemanje odgovornosti za napisano, hkrati pa tudi na neponovljivost in izvirnost vsakega pisanja in razmišljanja o preteklem. Ko piše o soočanju Italijanov in Italijank s fenomenom levega terorizma v sedemdesetih letih, se zdi pričujoči odlomek kot nalašč tudi za slovenski zgodovinopisni in družbeni kontekst: *"Za namene obnovitve ali vzpostavitve intersubjektivne komunikacije v družbi kot celoti mora biti slednja nujno zmožna kompleksnega duševnega in kulturnega dosežka: analizirati, preučevati, razumeti, posvojiti tako bolečino tistih, ki so bili prizadeti, kakor tistih, ki so jih prizadeli. Ta proces refleksije je drugačen in širši v primerjavi s tistim, ki je pravne narave, četudi naj bi se oba medsebojno oplajala in zrcalila. Imela naj bi neko skupno značilnost: da sledita zemeljskim – in ne božjim, na katere se je tako zanašal Giuseppe Cafasso – potem komunikacije, ki so, kratka, težavne, negotove, mučne in tvegane, razsvetljuje pa jih zgolj delovanje zgodovinskega razuma, ki se ne umika pred čustvi, pred imaginarnim, pred notranjim"* (Passerini, 2009, 195).

Marko Klavora